

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Караман Олени Леонідівни
про дисертаційну роботу та автореферат Бриндікова Юрія Леонідовича
«Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників
бойових дій в системі соціальних служб»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка**

В умовах військових дій на сході України на всіх їх учасників впливає комплекс інтенсивних тривало діючих стресогенних чинників, що призводить до напруження адаптаційних систем організму та проявів у значної кількості осіб деструктивних емоційних станів – стресів, бойових психічних травм, страхів, тривожності, посттравматичних стресових розладів тощо. Повертаючись додому, військовослужбовці-учасники бойових дій, члени їхніх сімей стикаються з проблемами адаптації до мирного життя. Сьогодні важко чітко уявити кількісні показники економічних затрат, необхідних для відновлення здоров'я цієї категорії військовослужбовців, здійснення соціальної, медичної, психологічної та інших видів реабілітації, без якої вони не зможуть стати повноцінними членами українського суспільства. Проблема ускладнюється відсутністю концепції, загальнодержавної програми і системи реабілітаційних заходів.

Позитивні результати можна отримати лише за умов організації єдиної системи комплексної реабілітації та із залученням мультидисциплінарної команди фахівців (соціальних працівників, психіатрів, психофізіологів, психотерапевтів, медичних психологів з базовою медичною підготовкою, лікарів-реабітологів). У цьому ракурсі дисертаційне дослідження Юрія Леонідовича Бриндікова є доволі актуальним та своєчасним.

Актуальність теми зумовлена тим, що й досі науковцями не повною мірою з'ясовано науково виважені підходи до реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій у системі соціальних служб, працівники яких повинні швидко реагувати на їхні запити щодо організації та

проведення комплексної реабілітації. Автор аргументовано доводить той факт, що актуальність його дослідження підсилюється низкою виявлених ним суперечностей між: необхідністю здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, і відсутністю узгодженої діяльності мультидисциплінарної команди, яка б її здійснювала на високому професійному рівні; зростаючими вимогами до якості роботи спеціалізованих установ та соціальних служб, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і недостатнім методичним забезпеченням такої діяльності; значним зростанням попиту на реабілітаційні послуги від самих військовослужбовців-учасників бойових дій та реальним станом їх надання цій категорії клієнтів у зв'язку з відсутністю інноваційних технологій та браком практичного досвіду у фахівців соціальних служб щодо реалізації комплексної реабілітації; доцільністю реалізації окремих ідей зарубіжного досвіду здійснення реабілітаційної діяльності військових, що були учасниками військових дій, і складністю його адаптації до вітчизняних умов.

Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету «Теорія і практика соціально-педагогічної діяльності та соціально-психологічної допомоги в Україні і за рубежом», в межах комплексної теми науково-дослідної роботи Хмельницького національного університету «Психолого-педагогічна система становлення особистості фахівця» (ДР № 0114U005266). Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 5 від 24.12.2015 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 7 від 29.11.2016 р.).

Аналіз **основного змісту дисертації** дає підстави стверджувати, що дисертантом чітко визначено об'єкт, предмет та мету дослідження, що дозволило грамотно намітити завдання дослідження.

У першому розділі дисертант зосередив увагу на теоретичних основах реабілітаційної діяльності в Україні та за кордоном. Вважаємо досить доречним логічний виклад теоретичного матеріалу, який обрано Юрієм Леонідовичем. А саме, у першому параграфі автор представив загальні підходи науковців до сутності реабілітації компетентності, а у подальшому вийшов на логічну необхідність висвітлення різних видів реабілітації – соціальної, медичної, психологічної, педагогічної тощо. Вважаємо, що проведений автором аналіз нормативного забезпечення, основних концепцій, підходів та принципів реабілітаційної діяльності в Україні є досить доречним та ґрунтовним. Як позитивний здобуток дисертанта розглядаємо аналіз теоретико-методологічних основ реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій за кордоном, представлений провідними зарубіжними країнами – США, Ізраїлю, Великобританії, Латвії та інших.

Належна увага в другому розділі дисертації присвячена науковому обґрунтуванню інновацій під час організації реабілітації особового складу збройних сил України в системі соціальних служб. Юрій Леонідович ґрунтовно висвітлив сутність і зміст бойового стресу та обґрунтував потребу стресостійкої поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій. Позитивно оцінюємо те, що на основі проведеного аналізу здобувачем грамотно обґрунтовано потенціал інноваційних технологій у реабілітаційній діяльності особового складу Збройних Сил України, до яких автор відніс арт-терапію, ігрові та тренінгові технології, сімейну терапію.

У нашому баченні цілком доречно є те, що у третьому розділі автор представив характеристику системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, зосередивши увагу на загальнонаукових методологічних підходах і принципах. Цілком доречно, на нашу думку, є те, що у другому підрозділі третього розділу головна увага зосереджена на характеристиці мультидисциплінарного підходу до організації реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій у системі соціальних служб. Схвалюємо те, що у роботі Юрій Леонідович обґрунтував

систему організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій та розробив модель її реалізації. У процесі дослідження науковцем було виокремлено організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

Цілком логічним вважаємо те, що четвертий розділ дисертації присвячено практичним засадам реалізації системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Особливого схвалення потребує проведене моніторингове дослідження основних проблем особового складу Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях. Цілком доречно, на нашу думку, є те, що дисертант зосередив особливу увагу на методиці проектування реабілітаційного простору та розробці поетапної технології організації та здійснення комплексної реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях. Доречними є конкретизація змісту форм, інноваційних методів та засобів, покладених в основу реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

Повністю погоджуємося із науковцем у тому, що саме у п'ятому розділі дисертаційного дослідження представлена експериментальна перевірка системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Належна увага присвячена питанням аналізу рівнів реабілітованості військовослужбовців-учасників бойових дій. Причому з метою забезпечення чіткості під час дослідження автором прийнято рішення про виокремлення показників для мотиваційного, стресостійкісного та поведінкового компонентів, а також спеціально підібраний діагностичний інструментарій. Позитивне враження справляє належним чином організований та проведений формувальний етап експериментального дослідження, використання методів математичної статистики для кількісної та якісної характеристики отриманих результатів. Схвалюємо те, що у роботі автор представив методичні рекомендації

фахівцям соціальних служб щодо оптимізації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях.

Відзначаємо високу мовностилістичну культуру дисертаційного дослідження. Загальні висновки є послідовними, логічними, чіткими та конкретними, що засвідчує виваженість науковця. Список використаних джерел, а також посилання на них у тексті роботи зроблено із дотриманням усіх вимог. Відзначимо, що зміст автореферату повною мірою відображає усі основні положення дисертації. Позитивно оцінюємо те, що значний обсяг практичного матеріалу автором висвітлено у додатках, що суттєво поглиблює сприйняття інформації та розкриває навчально-методичне забезпечення експериментальної діяльності в пошуковому плані.

Загалом відзначаємо належний науковий і методичний рівень дисертаційного дослідження Юрія Леонідовича Бриндікова. Дисертація відзначається науковою новизною і практичною значущістю одержаних результатів. Уперше обґрунтовано та експериментально перевірено систему організації комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, а також розроблено її графічну модель; визначено організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій. Дисертантом удосконалено зміст, форми і методи в процесі організації комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб й розроблено комплексну діагностику для визначення основних проблем особового складу Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях; уточнено сутність поняття «реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій», «види реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій». У процесі дослідження подальшого розвитку набули наукові уявлення про реабілітацію військовослужбовців-учасників бойових дій фахівцями соціальних служб та установ й вивчено потенціал арт-терапії, ігрової

технології, тренінгової технології та сімейної терапії під час організації реабілітаційної діяльності з цією категорією клієнтів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дисертантом розроблено та апробовано тренінг «Антистрес» для військовослужбовців, що були учасниками бойових дій; підготовлено діагностичний інструментарій для комплексної діагностики психоемоційного стану військовослужбовців-учасників бойових дій; розроблено методичні рекомендації для фахівців соціальних служб щодо оптимізації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

Констатуємо, що важливим у практичному вимірі є розробка навчальних та навчально-методичних посібників: «Теоретичні та практичні основи організації реабілітаційної діяльності з комбатантами»; «Ознайомча та ознайомчо-волонтерська практики: методичні вказівки щодо їх виконання для студентів спеціальності «Соціальна робота»»; «Людина в сучасному соціумі: методичні вказівки до самостійного вивчення дисципліни для студентів напрямів підготовки «Соціальна педагогіка», «Практична психологія» і «Соціальна робота»»; «Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи».

Слід наголосити, що матеріали дослідження можуть бути використані у: професійній діяльності працівників державних, громадських організацій, фахівців соціальних структур, що займаються організацією реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій; соціальних працівників, соціальних педагогів, практичних психологів, керівників громадських організацій та волонтерів, які працюють у військових частинах та госпіталях для ветеранів війни; проектуванні освітнього процесу у закладах вищої освіти, які готують майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників та психологів.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Відзначаючи вагомі позитивні напрацювання та здобутки дисертанта, вважаємо за доцільне звернути увагу на певні дискусійні моменти, які потребують уточнення з боку дисертанта:

1. У п. 1.2. «Нормативне забезпечення, основні концепції, підходи та принципи реабілітаційної діяльності в Україні» на с. 75–78 детально представлено комплексний підхід, про який йдеться також у п. 3.1. «Загальнонаукові методологічні підходи й принципи проектування системи організації та здійснення комплексної реабілітації особового складу Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях». На нашу думку, варто було б об'єднати представлену інформацію про комплексний підхід, узагальнивши її у п. 3.1.

2. У п. 1.3. «Теоретико-методологічні основи реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій за кордоном» детально представлено досвід зарубіжних країн, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців, однак автор, на жаль, мало приділяє уваги тому, яким чином його можна використати в Україні з військовослужбовцями, які були учасниками бойових дій на сході України.

3. На нашу думку, авторові варто було б у графічному зображенні на рис. 3.1. «Модель системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій» у змістовому блоці представити не лише чотири види реабілітації (соціальна, психологічна, медична, педагогічна), а й відобразити професійну реабілітацію. Саме цей вид автор описує у параграфі 1.4, а також відзначає, що у військовослужбовців виникають проблеми після повернення до мирного життя, одним із аспектів якого є професійне працевлаштування.

4. Підтримуємо позицію здобувача про важливість сімейної терапії у процесі здійснення комплексної реабілітації сімей військовослужбовців-учасників бойових дій, представлену у п. 2.5. Робота лише б виграла, якщо було б наведено приклади авторських занять з сімейної психотерапії, як це

було зроблено у табл. 4.5 при характеристиці програми тренінгу «Антистрес» для військовослужбовців-учасників бойових дій.

5. У п. 3.1. при розкритті принципів проектування системи організації та здійснення комплексної реабілітації особового складу Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях, автор виокремлює загальнонаукові принципи, до яких відносить принцип безперервності. Не зовсім зрозуміло, навіщо виокремлювати принцип неперервності в якості специфічного у контексті соціальної реабілітації?

6. У п. 4.2. детально представлена загальна методика проектування реабілітаційного простору, однак вона не відображена у моделі системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

7. У п. 4.5. автор наводить характеристику інноваційних методів реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, що були задіяні у військових діях, серед яких раціональна психотерапія, сугестивна психотерапія, когнітивна психотерапія, особистісно-орієнтована терапія, позитивна терапія (гештальт-терапія). Однак нам видається сумнівним, що названі види психотерапії віднесено до інноваційних, оскільки їх активно використовують у практиці психотерапії. Краще було замінити «інноваційні» методи на «психотерапевтичні» у назві п. 4.5.

Висновки щодо відповідності дисертаційного дослідження чинним вимогам. Відзначимо, що висловлені суперечливі позиції носять, в основному, дискусійний характер, а тому не мають суттєвого впливу на високу позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження. Робота, безсумнівно, містить значні наукові доробки та нові, раніше не захищені наукові положення. Отримані результати є раціональними для розв'язання питання реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб. Дисертаційне дослідження характеризується науковою новизною, теоретичною і методичною значущістю та має практичне спрямування.

Отже, дисертаційне дослідження на тему «Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб» є змістовною та завершеною науковою працею, яка повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12 та 13 положення «Порядку присудження наукових ступенів», що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами від 06.09.2016 р.), а її автор – **Бриндіков Юрій Леонідович** заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка.

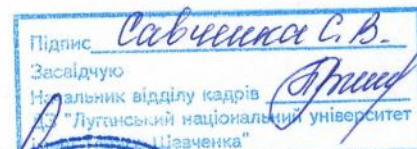
Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту
педагогіки і психології Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

О. Л. Караман

Доктор педагогічних наук, професор,
ректор Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

С. В. Савченко